

התפקיד הסמוי של בית הספר ארנת טורין, מכללת גורדון

" אני יודע שלעיתים קרובות מטילים ספק בטיב בית ספרנו. העיקרון הנפלא שלהם אינו מוכר או אינו זוכה להערכה. ביסודו הריהו הובלת האיש הצעיר מייד, בגיל הרך ביותר, הישר אל תוך העולם כפי שהוא. זורקים אותו לבור מיים מטונפים, ישר לעניין ובלי הרבה דיבורים: תשחה או שתבלע בוץ! תפקיד המורים: לוותר על זהותם ולגלם אבות טיפוס של האנושות, שיפגוש האיש הצעיר בשלב מאוחר יותר בחיו. במשך ארבע עד שש שעות ביום הוא מקבל הזדמנות ללמוד גסות רוח, רוע לב ואי צדק. שום שכר לימוד אינו גבוה מידי עבור שעור כזה, אך הוא ניתן אפילו חינם אין כסף על חשבון המדינה. " (ב. ברכת)

במדעי החברה ניתן להצביע על שני כיווני חשיבה פוריים: הראשון – **להפוך את הזר למוכר**. משימה זו נופלת בחלקם של אנתרופולוגים. המאושרים ביניהם זוכים במלגות כדי לחיות פרק זמן ממושך על שולי נהר האמזונס או כדי לחקור את נוהגי עישון החשיש בג'אמייקה במתודה של תצפית משתתפת. בזכותם של ברי מזל אלו הפכו מנהגים מסוימים מחידות סתומות למובנות. קפיצת באנג'י, קידוש פרות בהודו, ה"פוטלאש" - חלוקת ושריפת כל הרכוש האישי בין מכרים בחגיגה גדולה בקרב האינדאנים של צפון הפאסיפיק. כל אלו מקבלים פנים מוכרות יותר. אנו מבינים כי קפיצת באנג'י היא טקס מעבר ממש כפי שבחברה שלנו נהוג לצאת לטיול הירואי בדרום אמריקה, שקידוש פרות באיזורי מוכי רעב נועד לשמר את חלבן. ואילו ה"פוטלאש" הוא מנגנון לחלוקה מחדש של הרכוש, לעצירה של צבירת הון ולשמירת האקולוגיה. אצלנו זה מקביל ל... לא, מצטערים... אין שום דבר שמקביל לזה בחברה המערבית.

כיוון מחשבה אחר ומאתגר עוד יותר הוא **להפוך את המוכר לזר**. הוא מתבצע על ידי אנתרופולוגים פחות מאושרים שלא הצליחו לקבל מלגות קיום בחו"ל ולכן הם נאלצים לחקור את החברה שלהם. המשימה היא לקחת פרטים מהיום יום שלנו ולהתבונן בהם כאילו ראינו אותם בפעם הראשונה בחיים ולשאול שאלות: מדוע תיקים וארנקים של נשים כבדים מאלו של גברים? מדוע ממוקמת הטלביזיה במרכז הסלון, מדוע לומדים בבתי הספר שלנו את חגי תשרי, שנה אחר שנה במשך שמונה שנים רצופות, מכיתה א' ועד כיצה ח'?

בפריזמה זו בואו נתבונן במוסד הבית ספרי. בגיל 6, כשכל הוויתו ומהותו של הילד אומרים משחק ותנועה אנחנו מושיבים אותו על כיסא עץ נוקשה אל מול שולחן פורמאייקה שרט וחרוט. כך, בתנוחה הזאת ישב שם במהלך 12 השנים הבאות, שש עד שמונה שעות ביום עם הפסקות קצרות בנות מספר דקות. כל יום, ככה בלי לזוז ובלי לדבר. הזמר המופלא קט סטיבנס, ביטא זאת במרירותו האופיינית: **From the moment I could talk I was ordered to listen**... ואחרי כן התאסלם.

בשעות האלו שהילדים מבילים בבית הספר קיימת ציפיה מהם להיות ב"תפקיד התלמיד" כל הזמן. נאסר עליהם לדבר עם חברים וגם לא להתכתב – (מה שתמוה מפני שאינו מפריע למהלך השעור), אסור להתנדנד על הכיסא, להתמתח ובטח לא להתהלך כדי לשחרר מעט את הרגליים. התנהגותו של התלמיד נבחנת כל הזמן תוך איתור סימנים של חוסר קשב והפרות משמעת. תלמידים מקבלים פקודות כל הזמן ואין שום מקום לבחירה או לשיקול דעת באשר למילואן.

אחת ההגדרות בספרות הרדיקלית מגדירה את תהליך החינוך **כתהליך של הכפפה חוזרת ונישנית של הגוף והנפש**. לא תמיד היתה הכפפה זו ממושכת כל כך, בתחילת המאה התשע עשרה הציעו בתי הספר באירופה ובאמריקה מסלול של ארבע שנות לימוד. מאז ועד היום חל תהליך של הארכת זמן ההייה בבית הספר. היום כוללת תקופת הלימודים של פרט שתיים עשרה שנה. ולא די בכך, החברה שלנו דורשת עוד שלוש שנים לתואר. בעצם בזמן האחרון אי אפשר לצאת לשוק העבודה בלי תואר שני, אז אנחנו מדברים על 17 שנים מתוך חיינו שעוברים עלינו בישיבה ובהאזנה. וכל זאת למה? התשובה המיידית - כדי ללמוד! האמנם?

משרד החינוך המינהל הפדגוגי

הפיקוח ליישום חוק זכויות התלמיד

מה נשמר ונזכר מכל אותם שעות רגעים וימים? מה אתם זוכרים מלורד רנדל, העליה החמישית, משוואה ריבועית, עמוס הנביא, מצלול, אקוויפר ההר, זוויות מתחלפות? האם אנו יושבים שם כדי ללמוד את אוסף הפרטים האלו או שמה הפוך, זה רק תירוץ כדי להוסיב אותנו?

ברכט המשורר והמחזאי הקומוניסט השתמש רבות בדרך ההצגה של **להפוך את המוכר לזר**. לאנשי תיאטרון יש אפילו פועל מיוחד לשם כך, הַזְרָה, הציטטות במאמר זה לקוחות מן הספר שיחות עם פליטים, וכך מספר ברכט:

... אני נזכר שכבר ביום הראשון זכינו לשיעור טוב. כשנכנסנו נקיים עם ילקוט ביד לכיתה, אחרי ששלחו את ההורים, העמידו אותנו ליד הקיר. אז פקד המורה: "כל אחד ימצא לו מקום", ואנחנו הלכנו אל הספסלים. מאחר שמקום אחד היה חסר, לא הצליח אחד התלמידים למצוא לו את מקומו. הוא עמד במעבר בין הספסלים, בעוד האחרים יושבים. המורה תפס אותו עומד וחלק לו סטירה. זה היה לקח טוב עבורנו: אסור שיהיה לך מזל רע.

העובדה שמושיבים אותנו בין ארבע קירות, לא אסתטיים במיוחד ומן הקירות ניבטות אלינו כרזות של משרד ההסברה אומרת דרשני. שתיים עשרה שנה ועוד חמש שנים מציירים מוסד שמן הראוי שנתנה למה הוא שם. זה מחשיד שהוא חלק ממזימה הרבה יותר גדולה. מורים מתלוננים שתשעים אחוזים מהאנרגיות שלהם מנותבות להשקטה ולשמירה על השקט. האם לא עלה בדעתכם שכל האנרגיות האלו מופנות לשם מפני שהמשימה הזאת לא מתאימה לגוף ולנפש של ילדים, נוער כל המין האנושי ואולי גם לכל עולם החי למעט פטריות כמהין?

ננסה לחשוב אז למה זה? את מי זה משרת או מה הפונקציה של הישיבה הממושכת הזאת? לשאלה זו שתי תשובות:

תשובה שמרנית ותשובה רדיקלית.

ראשית נציין כי הפרדיגמות המרכזיות במדעי החברה נדרשות לשאלה זו מפני חשיבותו הרבה של החינוך. השכלתו של פרט נמצאת במתאם גבוה עם מעמדו והסטטוס החברתי שלו. כל מי שמגלה עניין בדרך שבה מוצבים אנשים לתוך מעמדות חברתיים יגלה עניין רב במוסד חברתי זה.

שמרנים ורדיקלים כאחד מצביעים על הפונקציה של בתי הספר כאמצעי חיברות ויצירת אחידות באוכלוסיה הטרוגנית. העברה של שפה, נורמות, ושעורי מורשת אמורה להבנות תרבות משותפת וזהות קבוצתית.

בארצות מהגרים יש לבתי הספר תפקיד מרכזי בעיצוב וביצירה של תחושת הלאומיות המדינית. החינוך אמור להקטין את פוטנציאל הקונפליקט בין הקבוצות השונות. (על הסכנות של הומוגניות זו בספרטקס 2, www.) .

מנקודה זו נבדלות שתי הגישות. השמרנים רואים בבתי הספר מכשירים רציונליים, פחות או יותר, למיונם ולברירתם של האנשים המוכשרים. לפי רעיון זה, בניגוד לתקופה הפאודלית החינוך מאפשר מיקום מעמדי על פי הישג ולא על פי מוצא. יכולת ומאמץ שווים יותר מאשר יחוס וסטטוס מולד. הנה לדוגמא ענבל גבריאלי יכולה להשיג לעצמה מעמד מכובד של חברת פרלמנט בארצנו בזכות מאמץ, כישרון והשכלה (מה? ... לא ככה?).

בתי ספר על פי הרדיקלים משמרים את אי השוויון המעמדי. מערכת החינוך משקפת את הפערים החברתיים כלכליים ותורמת לחיזוקם. יתר על כן, בתי ספר שונים מעמדיים נבדלים בערכים שהם מחנכים אליהם. בניתוח מערכת החינוך האנגלית הציבורית והפרטית נמצא כי בתי ספר של המעמד הגבוה שמו את הדגש על ערכים של מקוריות, יצירתיות, פתרון עצמאי של בעיות, בעוד שבתי ספר של מעמד הפועלים תיווכו ערכים של צייתנות, דייקנות ומשמעת. מרקסיסטים יתבוננו במערכת לא רק מנקודת מבט של תלמידים אלא גם ברמת מקרו. כדי לעקוב אחר האופן שבו נערך שימור אי השוויון. נתונים סטטיסטיים (ראו למשל פרסומי מכון אדווה) מדגימים כי בישראל, למרות תכנית הלימודים האחידה ישנם הבדלים מובהקים בין הישגיהם של תלמידים מקבוצות אתניות שונות. נראה כי מערכות חינוך שונות לחלוטין מתקיימות בפריפריה לעומת אלו של המרכז. בהקשר זה מעניין לציין כי חרף מאבקנו הממושך לא ניתן מעולם תימרוץ של מורים לעבודה בנגב או לאיזה שהוא ישוב ערבי כמקובל לגבי עיירות הפיתוח.

משרד החינוך
המינהל הפדגוגי
הפיקוח ליישום חוק זכויות התלמיד

המתודה המרקסיסטית לחקירת תופעות חברתיות מתחילה בבירור הנסיבות ההיסטוריות שבהן צמחה התופעה. נקודת פתיחה טובה היא לבדוק את הקשר בין התופעה החברתית ליחסי הייצור של אותה תקופה. לשמחת קוראינו, מרקסיסטים אחרים (Samuel Bowles & Herbert Gintis) כבר עשו זאת. וכך אנו למדים כי התפתחות מערכת החינוך - חובה והתרחבותה במהלך המאה העשרים קשורים לאופי המשתנה של העבודה ולתהליך הרחב יותר של תיעוש בחברה המודרנית.

בולס וג'ינטיס מראים שמבחינה הסטורית חינוך החובה צמח לאו דווקא בערים העשירות והגדולות אלא בקהילות שבהן אחוז גדול מכ האדם הועסק בייצור ובעיקר במפעלי תעשייה גדולים. למה שהתעשיינים יהיו מעוניינים בחינוך חובה? הייתכן שבתי ספר אלו החדירו ערכים ותכונות אישיות שהמעסיקים חשבו אותן לרצויות. הייתכן שהתעשיינים האמינו שרק בתי הספר מסוגלים להבטיח להם כח עבודה יציב, יצרני וכנוע אשר יבטיח את התעשרותם? התשובה - כן!

ישנו דימיון רב בין הקומפוזיציה של מבנה הכיתה ובית הספר למבנה אולם העבודה במפעלים. סגנון הישיבה בטורים מול המורה שאוב מבתי הספר של המנזרים של המאה השתיים עשרה באירופה (ואכן, למה לשנות? עוד לא עבר מספיק זמן מאז) צורת ישיבה זו אפשרה מינימום של תקשורת בין התלמידים ומקסימום פיקוח של המורה. מבנה זה סוגל והותאם לאולמות הייצור של המאה התשע עשרה, קסרקטינים של מכונות טוויה או מכונות ממך אחר בנייתן. מעובדים אחרים ובטווח הראיה של המשגיח. המשגיח מתנשא מעט מכולם מעל קתדרה המאפשרת לו לחלוש בעיין ואוזן על כל העובדים. שְׁעוֹנִים על הקיר, שינון וחזרה, ואשליה של התקדמות ושוויון הזדמנויות.

"סלח לי, אני עדיין בעניין הרנרייטר, המורה. הלה יצר מודל קטן מעולה באמצעיו הפשוטים: חדר כיתה רגיל, ובו ספסלים מעטים מידי. ובכל זאת, לאחר אירוע כזה הוצג לעינכם בבהירות העולם שציפה לכם. הוא רשם אותו רק בכמה קווים עזים - ובכל זאת ניצב לפניכם בצורה מוחשית, עשוי ביד אמן! ואני מתערב איתך, שהוא עשה זאת אינסטנקטיבית מתוך אינטואיציה טהורה! מורה פשוט של בית ספר עממי."
(ברכט, 1991: 27)

קוריקולום סמוי

מושג שיסייע לנו להבין את האופן שבו פועל בית הספר לנירמול החברים בחברה הוא - הקוריקולום הסמוי.

המונח קוריקולום מתייחס לתכני תוכניות הלימודים הנלמדות בית ספר. אנחנו יודעים שהקוריקולום במדע כולל את משמעות החיים והקוריקולום של לימודי הספרות בכיתה ז' כולל את מגש הכסף ואת המאקאמות של אבן גבירול, אבל אין קורס ספציפי בציטונות וקונפורמיות.

הקוריקולום הגלוי הוא זה אשר מוצהר וכתוב. קוריקולום סמוי משמעו אותם עמדות ודפוסי התנהגות שבתי ספר לא החליטו על הוראתם אבל הם נלמדים למעשה. כמו בקוריקולום הגלוי, מי שלומד אותו מתוגמל ומי שאינו מפנימו - נענש.

הנה מספר דוגמאות:

1. שיטת הציונים מקפלת את הרעיון של מי טוב יותר ומי פחות. רעיון זה מכשיר את הלבבות לקבלת רעיון אי השוויון כמובן מאליו. אם היא קיבלה ממני יותר ממני בתנ"ך למה שהוא לא יקבל יותר שכר, יותר תרופות, יותר קרקע... ככה זה בעולם, תמיד יש מי שלמטה ומי שמעל.
2. האיסור הקפדני על העתקות מביע את המסר שכל אחד אחראי להצלחתו או כישלונו האישי. ושסולידריות, תלות הדדית ושיתופיות הם ערכים מיותרים. פעם ניסיתי להפעיל בכיתתי שיטת לימוד והערכה בקבוצות. תלמידי כמעט העלו אותי על המוקד - מה?? שאני אקבל ציון נמוך בגללו?? למה מה קרה???

משרד החינוך המינהל הפדגוגי

הפיקוח ליישום חוק זכויות התלמיד

3. דחיסת 40 תלמידים לחדר אחד, הוראה פרונטלית בעיקרה ואחידות בדרכי ההערכה לכולם. מלמדת כי אסור לי לצפות שיתחשבו בשונות שבי, ביחודיות שבי. אני חייב להיות כמו כולם. לקרא באותו גיל, לפתור משוואה באותו פרק זמן, לכתוב חיבור באותו נושא.

4. החינוך מסווג אנשים לקטגוריות. בבית הספר שבו אני מלמדת אנשי ה"שלוש יחידות במתמטיקה" מתיחסים להקבצתם כסטיגמה שעליהם לשאתה בבושה. מערכת החינוך מלמדת אותנו שיש כל מיני סוגים של אנשים: בוגרי טכניון, בוגרי בי.אי.כללי, נושרי בתי ספר תיכוניים, תלמידי אקסטרניים, מועדון השבע מאות בפסיכומטרי וכן הלאה... בתי הספר קיבלו מן החברה רישיון להגדיר ולסווג אנשים לקטגוריות, מעניין לבדוק את הקשר בין קטגוריות אלו לקטגוריות חברתיות אחרות כמו מין, מוצא, מעמד. (עוד על נושא זה בספרטקס 2)

5. מי מקבל סנקציות בבית הספר? יצירתיים, תוקפניים ועצמאיים. מי מתגמל? מי שיכול לדחות סיפוקים, לדבוק בחוקים ובהליכים סטנדרטיים, אנשים שניתן לסמוך עליהם.
...מורנו הטוב ביותר היה אדם גדל גוף ומכוער עד להדהים, שבנעוריו – כך אומרים – שאף לפרופסורה, אך נכשל בניסיון הזה. אכזבה זו הביאה את כל הכוחות הרדומים בו לידי ביטוי. הוא לימד כימיה אבל זה לא היה משנה אילו לימד להתיר פקעות חוטים. הוא נזקק לחומר הלימוד כפי ששחקנים זקוקים למחזה: כדי להיראות. כימיה לא למדנו אצלנו אבל למדנו לנקום!

כל היתר היה הרבה יותר שגרתי... כשמישהו השתמש בממחטה מלוכלכת, משום שלאמו לא היתה ממחטה נקייה, הוא נאלץ לקום, לנפנף בממחטה ולומר "יש לי דגל מסמורקץ". זה היה מורה שדגל בניקיון.

פרקסיס

הפתרונות בעייתיים. התיאוריה המרקסיסטית וגם הניאו מרקסיסטית לא מציעה לנו דימוי מפורט של בית הספר העתידי בחברה המתקנת. אנחנו נצטרך לעבוד יחד על הביטול או ההבניה מחדש של מוסד זה אחרי המהפכה (יום חמישי ב-16:00).

מבין אלו שנדרשו לעניין כדאי לציין את מקרנקו אשר גרס שיש לתת יותר כח וחופש בחירה לחברת הילדים להחליט על כל תחום בחייהם. החל מתכני הלימודים ועד לפרטי היום יום. וכמובן את פאולו פריירה אשר בספרו פדגוגיה של מדוכאים מציע להשתמש בבית הספר כדי לחתור תחת אושיות הסדר הקיים. פררה מאמין שניתוח מרקסיסטי של החברה יוביל את התלמידים לתובנה של מצב הדיכוי ולרצון לשינוי מהפכני. אסור לי להיות סמכותי אומר פררה, עלי להיות דמוקרטי רדיקלי, אחראי ומנחה. לא מנחה של התלמידים והתלמידות אלא מנחה של התהליך שבו אני שרוי עימם, לעבוד עימם ולא עליהם.

אל תאשימו את המורים, מי שמסתכל על מורים בהם אשמים טועה בדיוק כמו הפועל שמסתכל על אחראי המשמרת. גם מורותיכן שבזיות באותה מערכת. אתם מתבקשים להעצים את מוריהם. גשו אליהם, הציעו להם להקרין סרטים, לחרוג מפעילויות מובנות. זיכרו שתגמולים עובדים טוב יותר מסנקציות. שבחו אותם על שעור מעניין. הציעו להם להיות שותפים שלהם בהוראה, קחו נושא מעניין עבדו אותו לשעור. בקשו שינוי והביאו אותו.